

Το ‘Προοίμιο’ της 18^{ης} Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη: Ένα επιστημολογικό κείμενο αναφοράς για τη θεμελίωση μιας θεωρίας για την Ιστορία

Μανόλης Μανιούδης*

Περίληψη

Το άρθρο παρουσιάζει πως ο Karl Marx εισφέρει το διανοητικό πλαίσιο για την διαμόρφωση μιας θεωρίας για την ιστορία. Αυτό επιχειρείται μέσα από την σταχυολόγηση του προοιμίου της *18^{ης} Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη* (1852) στο οποίο ο Marx παρουσιάζει πως οι άνθρωποι διαμορφώνουν την ιστορία τους. Η πλουραλιστική, σε επιστημολογικό επίπεδο, θεώρηση του Marx και η διαλεκτική σχέση μεταξύ δομής και αυτενέργειας, που αποτελεί δομικό στοιχείο της μαρξιστικής σκέψης, χρησιμοποιούνται ως ο διανοητικός σκελετός για τη διαμόρφωση μιας σύγχρονης θεωρίας για την ιστορία. Η θεωρία αυτή, ακολουθώντας τον Callinicos, εδράζεται σε ένα τριπλό πλαίσιο υπό-θεωριών: μια θεωρία δομής, μια θεωρία μετασχηματισμού και μια θεωρία κατευθυντικότητας.

Λέξεις-κλειδιά: Karl Marx, ιστορία, θεωρία, 18^η Μπρυμαίρ

---

* Τμήμα Οικονομικών Επιστημών. Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδος

Δεν θα σπάσω φυσικά τον τοίχο με το κεφάλι μου αν δεν έχω την δύναμη που χρειάζεται, μα δεν θα υποκύψω μόνο και μόνο επειδή έχω μπροστά μου ένα τοίχο που δεν έχω την δύναμη που χρειάζεται για να σπάσω

Dostoyevsky, Το Υπόγειο, (1870)

Εισαγωγή

“Οι άνθρωποι κάνουν την ίδια τους την ιστορία, δεν την κάνουν όμως κάτω από ελεύθερες συνθήκες, που διάλεξαν μόνοι τους, μα κάτω από συνθήκες που βρέθηκαν άμεσα, που δόθηκαν και κληρονομήθηκαν από το παρελθόν” (Marx, 1986, σ. 15). Αυτές είναι οι πρώτες γραμμές ενός από τα (λίγα) κείμενα του Marx που αποπνέουν μια ρητή μεθοδολογική διάσταση. Παράλληλα, είναι ένα κείμενο που φωτίζει τις αντιφάσεις του καπιταλιστικού κράτους (Sakellagorou, 2020) και παρόλα ταύτα δεν έχει την αναγνώριση που έχουν άλλα μαρξιστικά κείμενα (Groorpan, 1982, σ. 113). Όπως είναι γνωστό, ο Marx δεν έγραψε εκτενώς για επιστημολογικά ζητήματα ενώ δεν επιχείρησε να οριοθετήσει με ακρίβεια τις φιλοσοφικές του θεωρήσεις. Ουσιαστικά, οι ‘γνωσιοθεωρητικές’ του αναφορές παραμένουν μάλλον περιορισμένες (McLennan, 1986, σ. 33). Όμως, στο ‘πρελούδιο’ ενός ιστορικού κειμένου¹, την *18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, παραθέτει ένα πλουραλιστικό μοτίβο για την ανάδειξη μιας *νεωτερικής και ρεαλιστικής* θεώρησης για την ιστορία. Αρχικά νεωτερική, διότι η διαλεκτική, κοινωνική, ιστορική και δυναμική πρόσληψη της μεταβολής του ιστορικού χρόνου θεωρείται αυτονόητη και κινείται πέρα από τις γραμμικές και κυκλικές θεωρήσεις της ιστορικής μεταβολής. Ρεαλιστική, καθώς κινείται στη λογική του κριτικού ρεαλισμού, αναδεικνύοντας τη σημασία της πρόσληψης των διεργασιών της κοινωνικής πραγματικότητας με θεωρητικό τρόπο, δηλαδή με την ανάδειξη μιας συνεκτικής και συνάμα συγκροτημένης θεωρίας η οποία θα επιχειρεί να διεισδύσει κάτω από το επιφανειακό ‘φάσμα’ των αισθήσεων και της εμπειρίας (Losch, 2009).

Ουσιαστικά δηλαδή, η ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου προοιμίου έγκειται στο ότι αποτελεί την βάση για την ανάδειξη μια ολιστικής, δομικής, κοινωνικής και υλιστικής θεώρησης της ιστορίας. Αρχικά, το ‘προοίμιο’ νομιμοποιεί την ιδέα πως η γέννηση, η αναπαραγωγή και ο μετασχηματισμός των κοινωνικών σχηματισμών δύναται να κατανοηθεί ως το απείκασμα της διαλεκτικής συσχέτισης ανάμεσα στο δομικό περιβάλλον (structure) και στην ανθρώπινη αυτενέργεια (agency). Επιπρόσθετα, με αφορμή τη Γαλλική περίπτωση, αυτή η κατανόηση εντάσσεται και εν τέλει ξεδιπλώνεται σε ένα ιστορικά προσδιορισμένο πλαίσιο. Το αποτέλεσμα αυτής της διαλεκτικής συσχέτισης δύναται να προσληφθεί μονάχα ιστορικά, όντας το προϊόν συγκεκριμένων κάθε φορά χώρο-χρονικών εξελίξεων. Η μεθοδολογική αναφορά του Marx νομιμοποιεί την διαλεκτική οντολογία καθώς προσλαμβάνει τη συσχέτιση των κοινωνικών ενοτήτων κάτω από όρους σύγκρουσης αντιθέτων. Γι’ αυτό και η συγκεκριμένη επιστημολογική πρόσληψη διαφοροποιείται τόσο από τις ιδεαλιστικά ατομικιστικές (Αναλυτικός Μαρξισμός) όσο και από τις μηχανιστικά υλιστικές (Δομοκρατούμενος Μαρξισμός) θεωρήσεις των ιστορικών προσλήψεων του Marx οι οποίες απορρίπτουν την διαλεκτική οντολογία της μαρξικής θεώρησης.

Η οντολογική ουσία του συγκεκριμένου προοιμίου εδράζεται στη θέση πως τα κοινωνικά φαινόμενα είναι το αποτέλεσμα υλικά καθορισμένων ανθρωπίνων δραστηριοτήτων οι οποίες ενεργοποιούνται (και περιορίζονται) εντός ενός συγκεκριμένου χώρο-χρονικού πλαισίου. Αναμφίβολα, στην πρόταση “Οι άνθρωποι κάνουν την ίδια τους την ιστορία, δεν την κάνουν όμως κάτω από ελεύθερες συνθήκες, που διάλεξαν μόνοι τους” αποκρυσταλλώνεται η σχέση ανάμεσα στην σκόπιμη/νοηματική δράση και στο δομικό περιβάλλον, η οποία εν τέλει διαμορφώνει τις διαδικασίες παραγωγής ιστορικών *τεκμηρίων*. Αυτή η σχέση αποτελεί το υπόβαθρο για την άρθρωση μιας νεωτερικής θεωρίας για την ιστορία. Μια τέτοια θεωρία, σύμφωνα με τον Callinicos (1995, σσ. 98-105), ξεδιπλώνεται μέσα από τρεις ξεχωριστές υπό-θεωρίες/μηχανισμούς, α.

μιας θεωρίας της δομής, β. μιας θεωρίας μετασχηματισμού, και γ. μιας θεωρίας 'κατευθυντικότητας'. Όπως θα δειχθεί στη δεύτερη ενότητα του κειμένου, οι τρεις υπό-θεωρήσεις σχετίζονται, σε επιστημολογικό επίπεδο, με την πνοή του 'προοιμίου' της 18^{ης} Μπρυμαίρ. Η υπό-θεωρία της δομής συσχετίζεται με την (υλική) ανάπτυξη του κοινωνικού πλαισίου καθώς αποκαλύπτει πως παράγονται και αναπαράγονται οι δομές του περιβάλλοντος μέσα από την αέναη αλληλεπίδραση δομής και αυτενέργειας. Η υπό-θεωρία του μετασχηματισμού συνδέει τις διατομές ανάμεσα στις (δομικές) 'κρίσεις' του κοινωνικού σχηματισμού και στην ενεργή, κατά τον Marx, ταξική πάλη (συλλογική αυτενέργεια). Από την άλλη, σε σχέση με την 'κατευθυντικότητα', σημειώνεται πως μέσα από την ανάπτυξη των δομικών όρων, η ανθρώπινη φύση - η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την 'ελευθερία' και την 'χειραφέτηση' - αναδιαμορφώνεται ξανά και ξανά.

Το άρθρο αναπτύσσεται στην βάση δυο ευρύτερων ενοτήτων: στην πρώτη συστηματοποιούνται οι επιστημολογικές προκείμενες που δύνανται να προσληφθούν από το προοίμιο, ενώ στην δεύτερη αναδεικνύεται πως οι τελευταίες είναι σε θέση να αποτελέσουν τη *raison d'être* για την άρθρωση ενός μοντέρνου ιστοριογραφικού παραδείγματος. Το παράδειγμα αυτό, παρά την 'ευαπόδεικτη' συσχέτιση του με τις ιστορικές αναφορές του Marx, κινείται πέρα από αυτές, ώστε να είναι σε θέση να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις μιας επί τούτου εμπειρικής έρευνας, όντας δηλαδή ρεαλιστικό. Το σχήμα αυτό θα προσφέρει τον αναγκαίο συνδετικό κρίκο, ο οποίος θα προσδέσει το γενικό μακρό-θεωρητικό μοντέλο κοινωνικό-οικονομικής εξέλιξης - όπως αυτό εκφράζεται μέσα από την έννοια του 'τρόπου παράγωγής' - με το ειδικό μικρό-επίπεδο συγκεκριμένων κοινωνικών σχηματισμών όπως αυτοί αναπτύσσονται ιστορικά και γεωγραφικά (Haldon, 1981, σ. 57). Γι' αυτό, η συγκεκριμένη θεώρηση, πιστή στις 'ρεαλιστικές' καταβολές της, αναδεικνύει την σημασία του τεκμηρίου αλλά και της κριτικής πρόσληψης του. Η (φιλόδοξη) στόχευση του άρθρου είναι διττή: αφενός να δειχθεί πως στη μαρξιστική πολιτική οικονομία ο

δεσμός θεωρίας και τεκμηρίου (δηλαδή θεωρίας και ιστορίας) είναι τελικά ‘χημικός’, όπως τον είχε χαρακτηρίσει ο Schumpeter (1954) και αφετέρου να τεκμηριωθεί η θέση του Hobsbawm (1984) πως το έργο του Marx ήταν αυτό που συνέβαλε περισσότερο από οιοδήποτε άλλο στον ‘εκμοντερνισμό’ του ιστοριογραφικού παραδείγματος.

1. Διυλίζοντας το Προοίμιο ενός κειμένου για μια αποτυχημένη Επανάσταση

Αυτό που είμαστε σε θέση να προσλάβουμε, *prima facie*, από το προοίμιο του Marx, είναι το ‘στρουκτουριστικό’ (structuralist) υπόβαθρο της προσέγγισης του. Δηλαδή η θέση πως οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις συνιστούν το απότοκο της διαλεκτικής (και σχεσιακής) αλληλεπίδρασης μεταξύ της δομής και της ατομικής δράσης. Η έννοια της δομής διαγράφει μια μακρά πορεία στην εξέλιξη των κοινωνικών επιστημών, αλλά *ex nihilo*, και για να αποφύγουμε την παράθεση των αντιθετικών φιλοσοφικών θεωρήσεων, μπορούμε να ορίσουμε τη *δομή* (structure) ως τη σχέση εκείνη η οποία συνδέει με τρόπο οργανικό τα υλικά μέσα και τις δομικές ιδιότητες, από τις οποίες τα άτομα (και οι κοινωνικές τάξεις) αποκτούν ισχύ. Οι ιδιότητες που απορρέουν από τη δομή είναι χώρο-χρονικά καθορισμένες, και γι’ αυτό να δύναται να προσληφθούν ιστορικά, να αποτελέσουν δηλαδή αντικείμενο μιας ιστορικής διερεύνησης. Από την άλλη πλευρά, η ανθρώπινη *αυτενέργεια* (agency), συμπυκνώνει την συνειδητή, ‘τελεολογικά’ καθορισμένη δραστηριότητα, όπως εκφράζεται μέσα από τις προθέσεις/δράσεις του ατόμου. Σύμφωνα με τον κριτικό ρεαλισμό, η ανθρώπινη δράση διαμορφώνεται διττά: μέσα από την καθ’ αυτό φύση του (human nature) αλλά και μέσα από τις διεργασίες των κοινωνικών σχέσεων στις οποίες εντάσσεται το άτομο (Bigo and Segot, 2013). Στο πλαίσιο αυτό, η ενδελέχεια του κάθε υποκειμένου εμφανίζεται ως το προϊόν της σύμφυσης δυο διακριτών προελεύσεων: μιας καθαρά οντολογικής και μιας κοινωνικής. Η τελευταία ίναι και αυτή που κατά κανόνα ευθύνεται για τις

διαφοροποιήσεις στους στόχους, την ιδεολογία, τα συμφέροντα, αλλά και την κουλτούρα.

Στο προοίμιο της *18ης Μπρυμαίρ* ο Marx είναι προσεκτικός και δεν τσακίζει την ανθρώπινη αυτενέργεια αλλά υπονοεί πως ο άνθρωπος δρα, κατά ένα μέρος βέβαια, συνειδητά, με τρόπο σκόπιμο, χωρίς να είναι έρμαιο παραγόντων άσχετων προς τη δραστηριότητα του (Topolsky, 1983, σ. 110). Έτσι, σε οντολογικό, τουλάχιστον, επίπεδο, τα κοινωνικά φαινόμενα, αντανακλούν την αξεδιάλυτη ενότητα δομής-ανθρώπινης αυτενέργειας. Στο προοίμιο, διαγράφεται η πλουραλιστική πνοή του Marx που εντυπώνεται σε αντιδιαστολή τόσο με τις δομικές (structuralist) προσεγγίσειςⁱⁱ, οι οποίες αποδίδουν αναλυτική προτεραιότητα στις δομές, όσο και με τις ατομικιστικές (individualistic), που επιχειρούν να κατανοήσουν την ανθρώπινη δράση (αποκλειστικά) κάτω από όρους επιθυμίας και σκοπούⁱⁱⁱ. Μια περισσότερο στρουκτουριστική συστηματοποίηση της (κοινωνικής) πραγματικότητας, εκτός του ότι προωθεί μια οργανική σύμφυση τις ‘απρόσωπες’ δομές με τα ανθρώπινα όντα, διανοίγοντας τις πύλες για την διέλευση του κριτικού ρεαλισμού, αποδέχεται το πολυποίκιλο φάσμα της ανθρώπινης ‘πραξεολογίας’, επιχειρώντας ένα σαφές άνοιγμα τόσο στις κοινωνικές σχέσεις όσο και στην ίδια την φύση των ανθρώπινων όντων. Το αναλυτικό πλαίσιο του συγκεκριμένου παραθέματος έγκειται στην πρόθεση αυτή: να ξεπεράσει τα δεσμά που κληροδότησε στην κοινωνική θεωρία ο *Διαφωτισμός* και να προσλάβει τον διαλεκτικό-σχεσιακό χαρακτήρα της συσχέτισης ανάμεσα στην δομή και την ανθρώπινη δράση. Η συγκεκριμένη θέση, νομιμοποιείται επιστημολογικά τον 20^ο αιώνα μέσα τον Giddens και το *διπτό* χαρακτήρα της δομής, της διπλής της ιδιότητας δηλαδή να είναι τόσο ενεργοποιητική (enabling), όσο και περιοριστική (constraining) της ανθρώπινης δράσης (Giddens, 1984)^{iv}. Ο διπτός χαρακτήρας της δομής διαγράφεται υπόρρητα στο συγκεκριμένο εδάφιο μέσα από την ταυτόχρονη παράθεση δυο φράσεων: της φράσης ‘Οι άνθρωποι κάνουν την ίδια τους την ιστορία’ και της ‘δεν την κάνουν

όμως κάτω από ελεύθερες συνθήκες'. Η μεν πρώτη εκφράζει τις επαναλαμβανόμενες (κοινωνικές) πρακτικές μέσα από τις οποίες ο άνθρωπος (agent) εντάσσεται ενεργά στις διεργασίες παραγωγής (και αναπαραγωγής) της κοινωνικής ζωής ενώ η δεύτερη αναδεικνύει τον καθαρά 'πεπερασμένο' χαρακτήρα της ανθρώπινης ελευθερίας αντανακλώντας τα περιοριστικά γνωρίσματα του κοινωνικού (δομικού) περιβάλλοντος τα οποία τροφοδοτήθηκαν από το παρελθόν, τεκμηριώνοντας με αυτόν τον τρόπο τον υλιστικό χαρακτήρα της σκέψης του Marx (Tomba, 2013).

Η πρώτη φράση, 'Οι άνθρωποι κάνουν την ίδια τους την ιστορία', αναδεικνύει την πίστη του Marx στη δημιουργική φύση του ανθρώπου η οποία όμως να δύναται να λειτουργήσει 'μετασχηματιστικά' μονάχα στο πλαίσιο της συλλογικά χρωματισμένης ανθρώπινης συμπεριφοράς: εξ' ου και η χρήση πληθυντικού αριθμού (*άνθρωποι* και όχι *άνθρωπος*). Οι άνθρωποι εντάσσονται σε καθορισμένες σχέσεις παραγωγής και αφού καταλάβουν συγκεκριμένες θέσεις στην παραγωγή τότε η συμπεριφορά τους θα εκφράζεται στο πλαίσιο αυτών των σχέσεων. Θα ορίζεται δηλαδή κάτω από όρους συλλογικούς (*exempli gratia* από την ταξική συνείδηση, την ιδεολογία, την πολιτική δράση κ.α.). Στη λογική αυτή, δικαίωμα συμμετοχής στην ιστορία έχουν ακόμα και εκείνοι που συμμετείχαν στα ιστορικά έγγραφα μονάχα μέσα από την γέννηση, τον γάμο ή τον θάνατο τους (Hobsbawm, 1999, p. 12). Έτσι, σε ιστοριογραφικό τουλάχιστον επίπεδο, το μεθοδολογικό σημείο εκκίνησης μετατοπίζεται από ένα ιδιότυπο «αριστοκρατικό» μεθοδολογικό ατομισμό - που κληροδοτήθηκε στην αφηγηματική ιστορία από την αρχαιοελληνική και λατινική ιστοριογραφία - σε έναν δυναμικό μεθοδολογικό ολισμό, όπου το κοινωνικό *στοιχείο* μέσα από τις συλλογικές ενότητες πυροδοτεί τις διεργασίες αλλαγής^v. Η πιο ενδιαφέρουσα λέξη του προοιμίου είναι η λέξη *κάνουν*. Η συγκεκριμένη λέξη τεκμηριώνει τη δύναμη της ανθρώπινης αυτενέργειας, η οποία, μέσω της δράσης, παράγει πραγματολογικά στοιχεία, δηλαδή ιστορία. Τα ανθρώπινα όντα, μέσα από τις επαναλαμβανόμενες (αλλά και τις μετασχηματιστικές) τους

πρακτικές, δεν προχωρούν μονάχα στην αναπαραγωγή της κοινωνίας που συμμετέχουν, αλλά συνειδητά ή μη παράγουν ιστορία, τη δική τους γραπτή ιστορία. Ο άνθρωπος, σύμφωνα με την λογική αυτή, δεν δρα μηχανικά αλλά είναι ένα ενεργό υποκείμενο το οποίο μέσα από ένα σύνθετο διανοητικό μηχανισμό, σύμφυσης συνειδητών και ασυνείδητων επιπέδων, επιλέγει συμπεριφορές και προχωρά σε συγκεκριμένες δράσεις. Η πρώτη φράση του προοιμίου αναδεικνύει τον «Προμηθιακό ουμανισμό» (*Promethean humanism*) του Marx ο οποίος είναι διάχυτος στα πρώιμα κείμενα του (βλ. *Γερμανική Ιδεολογία, Φιλοσοφικά Χειρόγραφα, Άγια Οικογένεια*). Σε αυτόν τον ουμανισμό συμπυκνώνεται η θέση πως τόσο η αναπαραγωγή (όσο και η εξέλιξη) του κοινωνικό-οικονομικού περιβάλλοντος βρίσκεται στα χέρια των ανθρώπων, οι οποίοι μέσω των 'δημιουργικών δεξιοτήτων' τους ανασχηματίζουν (και μετασχηματίζουν) τον υλικό κόσμο ξανά και ξανά. Η ενεργή επανα-δημιουργία του κοινωνικού (και του φυσικού) κόσμου αποκρυσταλλώνει τον υλικό χαρακτήρα της εξέλιξης, αναδεικνύοντας την απουσία οιασδήποτε μεταφυσικής (ή θεολογικής) οντότητας και υπογραμμίζοντας την αντίληψη πως το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων ορίζεται μονάχα στο πλαίσιο της 'εγκόσμιας' αλληλεπίδρασης των ατόμων. Συναφώς, η φράση αυτή αποτελεί αντανάκλαση του υλικού, ιστορικού και ανθρωποκεντρικού χαρακτήρα της θεώρησης του Marx και δύναται να αποτελέσει την μια από τις δυο οντολογικές εκφάνσεις για την ανάδειξη μιας νεωτερικής θεωρίας για την ιστορία.

Η δεύτερη έκφανση σταχυολογείται μέσα από την επόμενη φράση που φαινομενικά την ακυρώνει. Δηλαδή, 'δεν την κάνουν όμως κάτω από ελεύθερες συνθήκες' δηλαδή κάτω από συνθήκες που αυτοί επιλέγουν. Η συγκεκριμένη φράση φωτίζει τη λειτουργία του δομικού περιβάλλοντος το οποίο, μέσα από την διάρθρωση του, ενεργοποιεί (και περιορίζει) τη 'δημιουργική' φύση του ανθρώπου για την οποία έγινε παραπάνω λόγος. Η φράση περιγράφει τον διπλό χαρακτήρα του δομικού περιβάλλοντος καθώς η παράλληλη αντιπαράθεση δυο

λέξεων, *κάνουν* και *όμως*, αναδεικνύει το πώς οι άνθρωποι εκμεταλλεύονται το δομικό περιβάλλον για να ξεδιπλώσουν τις πράξεις τους (*πράττουν* - 'ενεργοποιητικός' χαρακτήρας των δομών), αλλά την ίδια στιγμή η ελευθερία δράσης είναι πεπερασμένη. Η διάσταση αυτή συμπυκνώνει τα περιοριστικά γνωρίσματα του περιβάλλοντος αυτού (όχι κάτω από ελεύθερες συνθήκες). Ουσιαστικά, μέσα από αυτόν, τον *διπτό* χαρακτήρα του δομικού περιβάλλοντος, δύναται να συσχετιστεί διαλεκτικά η δομή με την αυτενέργεια παράγοντας μια συσχέτιση η οποία δείχνει πως η ανθρώπινη δράση δύναται να έχει τόσο 'ηθελημένα' απότοκα, τα οποία οφείλονται στην θετική σύμφυση επιθυμίας-δομικού περιβάλλοντος, όσο και 'ακούσια' συμπαρομαρτούντα, τα οποία παράγονται μέσα από την αρνητική ή ακόμα και την σκιώδη συσχέτιση επιθυμίας-δομικού πλαισίου. Στο σημείο αυτό, ο Marx προσλαμβάνει την ανθρώπινη συμπεριφορά κάτω από όρους σύμφυσης των συνειδητών επιλογών και των 'εκουσίω' ή 'ακουσίω' παρελκόμενων των επιλογών αυτών. Οι 'αθέλητες' συνέπειες της ανθρώπινης δράσης, οι οποίες ουσιαστικά απομακρύνονται από το γνωστικό πλαίσιο του δράστη, για να κινηθούν αντιδιαμετρικά σε σχέση με τους όρους που θέτει η 'τελεολογία' του, αντανακλούν την περιορισμένη πληροφόρηση του ή τους διαστρεβλωμένους όρους της συνείδησης του. Οι τελευταίοι μπορεί να οφείλονται και στην αποξένωση του ίδιου ανθρώπου από τον εαυτό του^{vi}. Όπως εύστοχα θα επισημαίνει και ο Bernstein (2003, σ. 26), "Οι άνθρωποι δράστες πρακτικά γνωρίζουν αρκετά τι κάνουν, τι γίνεται στην κοινωνία τους αλλά και των κανόνων του παιχνιδιού που θα πρέπει να ακολουθήσουν [...] Είμαστε πάντα σε μια διαδικασία να δημιουργούμε την ιστορία κάτω από περιστατικά τα οποία δεν είναι της επιλογής μας και συχνά δεν έχουμε πλήρη γνώση για το τι παράγουμε".

Στο επίπεδο αυτό διαμορφώνεται μια 'γκρίζα' ζώνη ανάμεσα στις ηθελημένες και στις αθέλητες συνέπειες της ανθρώπινης δράσης, με αυτήν την γραμμή να μπορεί να 'φωτιστεί' μονάχα ιστορικά και μάλλον κατά περίπτωση

(Topolsky, 1983, σσ. 11-12, 111). Σύμφωνα με την λογική αυτή, οι άνθρωποι έχουν επίγνωση των περιστάσεων εντός των οποίων καλούνται να δράσουν, αλλά η γνώση αυτή δεν είναι ποτέ πλήρης ενώ συχνά διαστρεβλώνεται, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την περίπτωση των Γάλλων χωρικών τους οποίους πραγματεύεται ο Marx στην *18^η Μπρυμαίρ*. Έτσι, η θέαση των συνθηκών δράσης προσδιορίζεται από την θέση του κάθε δράστη στην παραγωγική διαδικασία, και γι' αυτό είναι μια θέαση που διαμορφώνεται ιστορικά στη βάση της ανάπτυξης των παραγωγικών σχέσεων. Αυτό εξωθεί τον Marx να σημειώσει, "Η ιστορική παράδοση έχει θρέψει μέσα στην γαλλική αγροτιά την πρόληψη ότι ένας άνθρωπος με το όνομα Ναπολέον θα επέστρεφε στο πλήρωμα του χρόνου για να φέρει στον καθένα ότι ποθεί η καρδιά του" (Marx, 1986, σ. 42). Γι' αυτό και μέσα από την τελευταία φράση του εδαφίου αυτού, "δεν την κάνουν όμως κάτω από ελεύθερες συνθήκες, αλλά κάτω από συνθήκες που τους δόθηκαν από το παρελθόν" αναδεικνύεται η σημασία του παρελθόντος στο να διαμορφώνει τους όρους ανάπτυξης συμπεριφορών στο παρόν (Ryan, 2012).

Η συσχέτιση μεταξύ 'δομής και αυτενέργειας' συστηματοποιείται ιστορικά, καθώς οι δομές είναι υποκείμενες σε μια συνεχή και αδιάλειπτη διεργασία, 'δομοποίησης' (structuration) (Lloyd, 1986, σ. 283). Στις δομές αποκρυσταλλώνονται *κοινωνικές πρακτικές*, και είναι η ανθρώπινη πρακτική, η οποία ανυψώνεται στο συλλογικό της επίπεδο, για να συντελέσει στην διαμόρφωση (και στον μετασχηματισμό) του δομικού περιβάλλοντος (Marx, 1973, σ. 705). Έτσι, αυτές οι παρελθοντικές κοινωνικές πρακτικές που συσσωματώνονται στον πυρήνα του δομικού περιβάλλοντος, αναδεικνύουν το πώς η 'πραξεολογία' του παρελθόντος διαμορφώνει τους όρους για την εκφορά της ανθρώπινης δράσης στο παρόν. Έτσι, το δομικό περιβάλλον του εκάστοτε κοινωνικού σχηματισμού αντανακλά τον βαθμό ανάπτυξης της πλέον γνωστής (επιστημολογικά) μαρξιστικής 'αναλυτικής κατηγορίας', του τρόπου παραγωγής (mode of production). Η έννοια αυτή συνδέει τη σχέση μεταξύ παραγωγικών

δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων. Είναι μια σχέση που αναπαράγει με όρους επιστημολογικούς την συσχέτιση του ανθρώπου με την φύση αλλά και μεταξύ των ανθρώπων^{vii}. Πρόδηλα, αυτή η αντανάκλαση περιέχει στον πυρήνα της συγκεκριμένης συσχέτισης, στοιχεία παρελθοντικών διεργασιών.

Επομένως το κεντρικό υφάδι του δομικού περιβάλλοντος αρθρώνεται στην βάση αυτών των συσχετισμών και των συγκρούσεων του παρελθόντος, και γι' αυτό κάθε γενιά κληροδοτεί στην επόμενη τους όρους για την συνάρθρωση του δικού της 'παιγνίου'. Όπως χαρακτηριστικά θα σημειώσει αργότερα και ο Veblen "Η κατάσταση του σήμερα διαμορφώνει τους θεσμούς του αύριο [...] επιδρώντας στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι συνηθίζουν να βλέπουν τα πράγματα" (Veblen, 1915, σ. 190). Το παρελθόν προσδιορίζει το φάσμα των παροντικών συμπεριφορών, αφού σύμφωνα με τον Little "σε μια συγκεκριμένη στιγμή, η ιστορία παρουσιάζει ένα πλαίσιο εμποδίων και ευκαιριών που αποτελούν τη συνάθροιση του παρελθόντος που λειτουργεί ως πλαίσιο για το παρόν" (Little, 2010, σ. 10). Έτσι, η επενέργεια του παρελθόντος, την οποία ο Marx, θα ενδώσει με 'φιλολογικά' χαρακτηριστικά, και θα την ονομάσει εφιάλη (nightmare) για να μιλήσει για μια 'αποτυχημένη επανάσταση',^{viii} είναι αυτή που διαμορφώνει το σκηνικό, εντός του οποίου οι δράστες θα κληθούν να προσθέσουν τις δικές τους πινελιές.

Η τελευταία πρόταση, με την ανοιχτή επίκληση του Marx στο παρελθόν, αναδεικνύει μια υφέρπουσα, δεύτερη διπλότητα της δομής, της ιδιότητας να είναι τόσο το αποτέλεσμα όσο και η προϋπόθεση της ανθρώπινης δράσης. Η ιδιότητα αυτή αναπτύσσει τα γνωρίσματα της ιστορικά αφού το αποτέλεσμα της δράσης των 'προηγούμενων' γενεών αποτελεί την προϋπόθεση για την δράση των 'συγκαιρινών' δραστών. Το δομικό περιβάλλον διαμορφώνει τους όρους για την ανθρώπινη δράση, αλλά την ίδια στιγμή, η ιδιότητα του αυτή, δηλαδή ο 'υποκαθορισμός' της ανθρώπινης 'πραξεολογίας', καθίσταται δυνατή μονάχα μέσα από την ίδια την ανθρώπινη δράση^{ix}. Η θέαση αυτή αναπτύσσεται και στον Thompson (2003, σσ. 56-57) όπου υπονοείται πως οι δομές

αναπαράγονται (και μετασχηματίζονται) μέσα από τις ανθρώπινες πρακτικές, οι οποίες όμως σε κάθε περίπτωση πρέπει να ορίζονται συλλογικά. Έτσι, αυτή η διαδικασία της διττής ‘δομοποίησης’, τόσο της ανθρώπινης δράσης, όσο και της δομής αυτής καθ’ αυτής, δύναται να προσληφθεί μονάχα ιστορικά. Αυτός είναι και ο λόγος που εξωθεί τον Marx να περιγράψει με τόσο έντονο τρόπο την έννοια του *παρελθόντος*. Στη συνέχεια ο θα εξειδικεύσει τη λειτουργία του παρελθόντος, σημειώνοντας πως “η παράδοση όλων των νεκρών γενεών βαραίνει ως εφιάλτης το μυαλό των ζώντων”.

Χρησιμοποιώντας μια φράση με ‘σκοτεινό’ περιεχόμενο, δείχνει πώς η μνήμη δύναται να λειτουργήσει ως το μέσο της ‘ανακεφαλαίωσης’ των παρελθοντικών εμπειριών, με τέτοιο τρόπο ώστε μέσα από τις εθιμικές πρακτικές (*exempli gratia*, παράδοση στους ‘προκαπιταλιστικούς’ κοινωνικούς σχηματισμούς ή *ρουτίνα* στο καπιταλιστικούς) να αποτελέσει στην ουσία το πλαίσιο της δράσης στο παρόν. Όπως θα σημειώσει και ο Giddens (1984, σ. 49), η “μνήμη δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο τρόπος που περιγράφεται η γνώση των ανθρωπίνων δρώντων”. Έτσι, η διπλή ιδιότητα της δομής να είναι τόσο η προϋπόθεση, όσο και το απότοκο της ανθρώπινης δραστηριότητας, επιτυγχάνεται μέσα από την λειτουργία της μνήμης η οποία έχοντας συμπυκνώσει στο ‘συνειδητό’ των δρώντων τις παρελθούσες διεργασίες δομοποίησης πυροδοτεί την διαδικασία παραγωγής και αναπαραγωγής της πραγματικής ζωής^χ. Επί της ουσίας, η *δομή*, διαπνέεται από μια διπλή διττότητα αφού αφενός ενεργοποιεί και περιορίζει την ανθρώπινη δράση, και αφετέρου αποτελεί τόσο την προϋπόθεση, όσο και το απότοκο της δράσης αυτής. Αυτή η διττότητα, στην οποία πρώτος αναφέρθηκε ο Giddens (1984), και υιοθετήθηκε και από μαρξιστές αναλυτές (βλ. *inter alia* Callinicos, 1985; 1987, Olin Wright, 1983, Topolsky, 1983), αντανakλά την οργανική σύμφυση δομής και αυτενέργειας, ανοίγοντας διάπλατα τους αναλυτικούς ‘δρόμους’ της θεωρίας, και της ιστορίας.

Μέσα από το συγκεκριμένο ‘προοίμιο’ καθίσταται εναργής η σημασία τόσο της αυτενέργειας (της *ανθρώπινης πράξης* δηλαδή), όσο και οι ενεργοποιητικές και περιοριστικές λειτουργίες των δομών. Τα ιστορικά γεγονότα δεν είναι ούτε «πλαστικά» ούτε και αβίαστα καθώς εκφράζουν την άποψη πως τα ανθρώπινα όντα δεν είναι ούτε παθητικοί δέκτες, αλλά ούτε και ολικά ελεύθερα υποκείμενα (Little, 2010, σ. 14). Μέσα από τη συγκεκριμένη πρόσληψη του Marx καθίσταται καθαρή η θέση πως τα κοινωνικά φαινόμενα είναι το αποτέλεσμα των δραστηριοτήτων των ανθρωπίνων όντων, τα οποία καθοδηγούνται στην ‘πραξεολογία’ τους μέσω των πεποιθήσεων, των στόχων, των νοημάτων, των αξιών και των συναισθημάτων τους. Βέβαια όλα αυτά ορίζονται από τις θέσεις τους στις σχέσεις παραγωγής, δηλαδή από τον τρόπο με τον οποίο εντάσσονται κάθε φορά στην παραγωγική διαδικασία.

Στην συγκεκριμένη αναφορά του Marx, αναδεικνύεται η οργανική σύνδεση δυο φαινομενικά διαφοροποιημένων ‘επιστημολογικών’ προτάσεων δηλαδή “την εξήγηση των πράξεων που βασίζεται στο μοντέλο της ανθρωπιστικής εξήγησης και την εξήγηση των γεγονότων και των διαδικασιών της ιστορίας, που δεν εκφράζεται μέσα από τις κατηγορίες των ανθρωπίνων πράξεων” (Topolsky, 1983, σ. 11). Επομένως, στην φράση “οι άνθρωποι κάνουν την ιστορία τους” συμπυκνώνεται μια σχέση αιτίου και αποτελέσματος. Η σχέση αυτή ορίζεται στη βάση της ‘τελεολογικής’ συμπεριφοράς των ανθρώπων, η οποία συμπυκνώνει γνωρίσματα ορθολογικής επιλογής, των αξιών και των συμβολικών (πολιτισμικών) δομών, τα οποία καθορίζονται από τις οικονομικές και κοινωνικές επιλογές που χαρακτηρίζουν τα άτομα αυτά (Little, 2010, σ. 16). Οι αναφορές του συγκεκριμένου παραθέματος συγκλίνουν προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση: αυτήν που προωθεί την διαλεκτική συσχέτιση μεταξύ δομής και αυτενέργειας, αποτελώντας την βάση για την άρθρωση μιας ρεαλιστικής θεωρίας για την ιστορία. Έτσι, η οντολογική χροιά που διαχέεται από την συγκεκριμένη αναφορά του Marx, μοιάζει να εδράζεται σε ένα διττό πλαίσιο: α) στη θέση πως ο άνθρωπος εκπληρώνοντας τους

‘υποκειμενικούς’ στόχους του, παράγει ταυτόχρονα την ‘ιστορική διαδικασία’, την οποία βέβαια αντιλαμβάνεται μονάχα κατά ένα μέρος, και β) πως ο ανθρώπινος παράγοντας αντιλαμβάνεται εκείνες τις συνθήκες δράσης οι οποίες θα πρέπει να ληφθούν υπόψη τη στιγμή μιας επόμενης δράσης. Άλλωστε, όπως σημειώνει και ο Hobsbawm (1999, σ. 86), “Ο μαρξισμός αποτελεί την αρτιότερη προσέγγιση της ιστορίας γιατί, περισσότερο καθαρά από οποιαδήποτε άλλη προσέγγιση, αντιλαμβάνεται τα ανθρώπινα όντα τόσο ως υποκείμενα όσο και ως αντικείμενα της ιστορίας”. Συναφώς η επιστημολογική αντανάκλαση της συγκεκριμένης οντολογικής θέασης θα πρέπει να εντάξει στον σκληρό της, κατά Κuhn (1962) πυρήνα, συγκεκριμένα στοιχεία: το σύνολο των σχέσεων που συναρθρώνουν τις συνθήκες δραστηριότητας των ανθρώπων, το σύνολο των ανθρωπίνων συνειδητών πράξεων που εκφέρονται προς ένα σκοπό, τον ρόλο της συνείδησης, αφού αυτή είναι που καθορίζει την κατεύθυνση της ‘ενδελέχειας’ κάτω από τις εκάστοτε ‘συγκεκριμένες συνθήκες’, και τέλος την συσχέτιση της διάδρασης ανάμεσα στις αντικειμενικές συνθήκες δραστηριότητας,

2. Αρθρώνοντας μια μοντέρνα θεωρητική πρόταση

Το δεύτερο μέρος της ανάλυσης στοχεύει στο να δείξει πως μέσα από τις επιστημολογικές αναφορές δύναται να αρθρωθεί μια νεωτερική θεωρία για την ιστορία. Όπως αναφέρθηκε, μια θεωρία για την ιστορία, θα πρέπει να αναπτύσσεται, σύμφωνα με τα όσα έχει αναπτύξει ο Callinicos, στη βάση τριών διακριτών υπό-θεωριών/μηχανισμών: μιας υπό-θεωρίας της *δομής*, καθώς οι διάφοροι κοινωνικοί σχηματισμοί διαπνέονται από διαφορετικές αρθρώσεις στο δομικό περιβάλλον, μιας υπό-θεωρίας *μετασχηματισμού*, η οποία θα καθιστά την θεωρία ιστορική, και τέλος μιας θεώρησης κατευθυντικότητας, διότι η πρόσληψη της πορείας του χρόνου είναι σημαίνουσα για την οιαδήποτε συστηματοποίηση των παρελθοντικών διεργασιών (Callinicos, 1995).

Όπως είναι γνωστό, η χρήση θεωρητικών (γενικευμένων) σχημάτων στην ιστοριογραφία υπήρξε για χρόνια ‘απονομιμοποιημένη’ λόγω της κυριαρχίας του αφηγηματικού ιστοριογραφικού παραδείγματος (Coleman, 1987). Έτσι, η περίφημη αναφορά του Leopold von Ranke, *wie es eigentlich gewesen* (όπως ακριβώς είναι) συμπύκνωσε την διάθεση για την πρόσληψη της αντικειμενικής αλήθειας, η οποία σε συνδυασμό με την έκφραση ‘let the facts speak for themselves’ (αφήστε τα γεγονότα να μιλήσουν μόνα τους) προώθησε μια συγκεκριμένη διαδικασία μέσω της οποίας δύναται να κατακτηθεί η αλήθεια αυτή. Η μυωπική αυτή θέαση μετέδωσε στον πυρήνα της ιστοριογραφίας μια ‘ψεύδο-θετικιστική’ διάσταση η οποία και όρισε την πρόοδο στην γνώση του παρελθόντος ως να συμβαδίζει με την απλή σώρευση του αριθμού των παρατηρήσεων, ανασυσταίνοντας μια μάλλον ανεπαρκή πρόσληψη του ιστορικής πραγματικότητας (Topolsky, 1983, σ. 34). Οι ακόλουθοι του Ranke, υιοθέτησαν μια μάλλον εμπειριστική κατανόηση της ιστορίας προωθώντας τη θέση πως η γνώση δύναται να προσληφθεί μέσω των αισθήσεων και χωρίς τη χρήση κάποιου θεωρητικού σχήματος. Η μονήρης εστίαση στον ρόλο τεκμηρίου, πυροδότησε την άρθρωση μιας ‘πολιτικής ιστορίας’ (political history) η οποία ευνοήθηκε από μια διπλή συγκυρία. Η πρώτη ήταν η νομιμοποίηση ενός ιδιότυπου «αριστοκρατικού» μεθοδολογικού ατομισμού και η δεύτερη ήταν το επίσημο «άνοιγμα» των πολιτικών αρχείων που αποτέλεσε μια επιστημονική επαναστατική πράξη για τον πρώιμο 19^ο αιώνα (Harrison, Jones and Lambert, 2004, σ. 38). Όμως, ο συγκεκριμένος τρόπος κατανόησης του παρελθόντος, με το να εστιάζει στις επιφανειακές διεργασίες της πραγματικότητας και να αποδίδει έντονη σημασία στο γεγονός και το τεκμήριο, δεν κατόρθωσε να σταχυολογήσει τις βαθύτερες κοινωνικό-οικονομικές λειτουργίες οι οποίες κινούνται πέρα από το ‘γεγονός’ αυτό κάθε αυτό, το οποίο παρά τον εκρηκτικό του χαρακτήρα, διαρκεί, όπως εύστοχα σχολιάζει ο Braudel (1987, σ. 20), “ελάχιστα ώστε μόλις που διακρίνουμε την φλόγα του”. Το κυρίαρχο ιστοριογραφικό παράδειγμα παρέμεινε περιγραφικό, χωρίς ιδιαίτερο ερμηνευτικό βάθος προσομοιάζοντας σε μια περισσότερο

ανεπτυγμένη μορφή αφήγησης. Έτσι, παρότι ο 19^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται από την γενικότερη άνθιση της επιστημονικής σκέψης (βλ. *inter alia* πολιτική οικονομία, κοινωνιολογία και κυρίως θετικές επιστήμες) η άνθιση δεν αφορά στο πεδίο της Ιστοριογραφίας, η οποία παρότι θεσμοθετήθηκε ακαδημαϊκά σχετικά άμεσε εξέπεσε σε ρηχότητα όντας προσκολλημένη στις κατά Ranke προκείμενες, και καταγράφοντας μια ξεκάθαρη οπισθοδρόμηση σε σχέση την ‘φιλοσοφική ιστορία’ (philosophical history) του Σκωτικού Διαφωτισμού. Οι θιασώτες της ιστορίας αυτής (βλ. Maine, Hume, Ferguson, Robertson, Steuart, Smith,) παρά την ασθενική τους συσχέτιση με το ‘τεκμήριο’ προσπαθούσαν να προσλάβουν την ιστορική πραγματικότητα κάτω από βαθύτερους (και ευρύτερους) όρους (Coleman, 1987, c. 1).

Αυτή η ερμηνευτική ‘ανεπάρκεια’ εξώθησε το δεσπόζον παράδειγμα σε κρίση η οποία εκδηλώθηκε μεταξύ του τέλους του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου} αιώνα και αποτυπώθηκε στην εντεκάτη έκδοση της *Encyclopedia Britannica* (1910) η οποία και καλούσε για ένα νέο ιστοριογραφικό παράδειγμα (Hobsbawm, 1999, σσ. 82, 96). *Ipsa facto*, το πεπερασμένο φάσμα των ανθρωπίνων αισθήσεων, και ο περιορισμένος χαρακτήρας των ανθρωπίνων εμπειριών, καθιστούν αδήριτη την άρθρωση ενός θεωρητικού σχήματος το οποίο, παρότι δεν θα αποσαθρώνει τις προσλήψεις των αισθήσεων, θα διεισδύει πέρα από αυτές ώστε να προσλάβει τις βαθύτερες διεργασίες της πραγματικότητας. Η χρήση της θεωρίας καθίσταται απαραίτητη και σε επιστημολογικό επίπεδο καθώς κάθε τεκμήριο είναι θεωρητικά φορτισμένο, και για αυτό δεν μπορούμε να αποδώσουμε το περιεχόμενο του απλά παραθέτοντας το, όπως μας καλούσε στο πρώιμο 1825 ο von Ranke. Όπως είναι γνωστό, η ανάδυση της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας συντελέστηκε μέσα από τον ριζικό μετασχηματισμό του ιστοριογραφικού παραδείγματος. Ο μετασχηματισμός συντελέστηκε (κυρίως) από ετερόδοξους κοινωνικούς επιστήμονες οι οποίοι λόγω των καταβολών τους, ήταν πολύ περισσότερο ευεπίφοροι στις γενικεύσεις και στη χρήση θεωρητικών σχημάτων.

Σύμφωνα με τα όσα αναπτύχθηκαν στην πρώτη ενότητα, η ουσία του Προοιμίου της *18ης Μπρυμαίρ* έγκειται στη συστηματοποίηση της συνεκτικής και συγκροτημένης θέσης ότι το σύνολο των κοινωνικών διαδράσεων αντανάκλα, σε οντολογικό επίπεδο, την αξεδιάλυτη ενότητα μεταξύ δομής και αυτενέργειας. Η συγκεκριμένη ενότητα, λόγω των συνεχώς διαμορφωθέντων γνωρισμάτων της, δύναται να προσληφθεί ιστορικά. Η συγκεκριμένη οντολογική πρόταξη, δύναται να αποτελέσει τη βάση των τριών υπό-θεωριών μιας 'θεωρίας για την ιστορία' όντας ο θεμέλιος λίθος για την συνάρθρωση ενός μοντέρνου ιστοριογραφικού παραδείγματος. Ειδικότερα, σχετικά με την υπό-θεωρία των δομών, θεωρείται αυταπόδεικτος ο υλικός χαρακτήρας της εξέλιξης του δομικού περιβάλλοντος, όπως αυτός ορίζεται από την έννοια του τρόπου παραγωγής. Από την άλλη, επίσης κρίσιμη θεωρείται και η υπόθεση πως οι δομές του εκάστοτε κοινωνικό-οικονομικού σχηματισμού αναπαράγονται (και μετασχηματίζονται) και μέσα από την 'δημιουργική' ανθρώπινη δράση. Η έννοια του τρόπου παραγωγής αναδεικνύει, εκτός από την συσχέτιση δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής, την βαθύτερη οργανική και διαλεκτική σχέση του ανθρώπου με την φύση, η οποία αποτελεί την βάση για την πρόσληψη της παραγωγής ως μιας καθαρής *κοινωνικής* διαδικασίας. Η αναλυτική κατηγορία του 'τρόπου παραγωγής' εδράζεται σε αυτήν την σχεσιακή και οργανική συσχέτιση δομής και επενέργειας η οποία είναι σύμφυτη με την έννοια της ανθρώπινης φύσης.

Σε σχέση με την υπό-θεωρία του μετασχηματισμού η διαλεκτική σύγκρουση μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων, και οι 'κρίσεις' που παράγονται μέσα από αυτή την σύγκρουση, ανοίγει τον δρόμο για την δράση του *επαναστατικού* υποκειμένου, το οποίο μέσα από την ταξική πάλη δύναται να προκαλέσει και να επιταχύνει τους 'δομικούς μετασχηματισμούς'. Βέβαια, το αποτέλεσμα της διαλεκτικής συσχέτισης μεταξύ δομής και επενέργειας, δηλαδή ανάμεσα στις δομικές (οργανικές κατά Gramsci) κρίσεις και την ενεργή ταξική σύγκρουση δεν είναι προ-καθορισμένο αφού δύναται να

οδηγήσει είτε στον μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων, είτε στην από κοινού καταστροφή των αντιμαχόμενων τάξεων. Άλλωστε, όπως σημειώνουν οι Marx και Engels, “Με μια λέξη, καταπιεστής και καταπιεζόμενος, βρίσκονταν σε ακατάπαυστη αντίθεση μεταξύ τους, έκαναν αδιάκοπο αγώνα, πότε καλυμμένο, πότε ανοιχτό, έναν αγώνα που τελείωνε κάθε φορά με έναν επαναστατικό μετασχηματισμό ολόκληρης της κοινωνίας ή με την από κοινού καταστροφή των τάξεων που αγωνίζονταν” (Marx και Engels (2008, σ. 25). Μια τέτοια πρόσληψη της ιδέας του μετασχηματισμού αποφεύγει οιοδήποτε ψήγμα τελεολογικής θεώρησης αφού δεν είμαστε σε θέση να προβλέψουμε *a priori* την εξέλιξη του δομικού περιβάλλοντος καθώς τα συμπαραομαρτούντα των οργανικών κρίσεων δύναται να χαρτογραφηθούν μονάχα εκ των υστέρων.

Ο τελευταίος μηχανισμός είναι αυτός της κατευθυντικότητας. Μέσα από την συστηματοποίηση της διαλεκτικής σχέσης δομής-επενέργειας, επιβάλλεται η κατανόηση της ιστορίας ως *προόδου*. Η τάση των παραγωγικών δυνάμεων να επαυξάνεται διαχρονικά, θεωρείται αυτονόητη, ειδικά αν λάβουμε υπόψη μας την συσχέτιση του ανθρώπου με την φύση και την οργάνωση της κοινωνίας αυτής καθ’ αυτής (Milonakis, 2006, σ. 272)^{xi}. Σημειώνει περί αυτού ο Haldon ότι “Η ανθρώπινη ιστορία υπήρξε- τόσο από ποσοτική όσο και από ποιοτική άποψη- η ιστορία της επέκτασης της χρήσης των πόρων και της δημιουργίας πλούτου, ακόμα και αν ήταν μια ιστορία συνεχούς πολυπλοκότητας του κατακερματισμού της εργασίας, των τρόπων ιδιοποίησης και κατανομής της υπεραξίας, τόσο σε τοπικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο” (Haldon, 1981, σ. 55). Έτσι, η συσχέτιση ανάμεσα στο δομικό περιβάλλον και στην δημιουργική ανθρώπινη ‘πραξεολογία’ πυροδοτεί την εξελικτική πορεία του περιβάλλοντος αυτού. Βέβαια, η πρόσληψη της ιστορίας ως ‘προόδου’ δεν συνεπάγεται την απουσία οπισθοδρομήσεων (*regressions*), οι οποίες εκδηλώνονται περιοδικά μέσα από την εμφάνιση ‘κρίσεων’.

Κάθε ξέχωρη υπό-θεωρία, ενέχει την δική της διακριτή συμβολή στην συνάρθρωση ενός γενικότερου ιστοριογραφικού παραδείγματος, αφού η μεν

θεώρηση της δομής αναδεικνύει την αναγκαιότητα μιας ‘γενικότερης’ θεωρίας, υπογραμμίζοντας παράλληλα τον ρεαλιστικό χαρακτήρα της θεωρίας αυτής, αυτή του ‘μετασχηματισμού’ αναδεικνύει τον σημαίνοντα ρόλο της ιστορίας, δηλαδή των διεργασιών του παρελθόντος στη γραμμή του χρόνου, και τέλος η υπό-θεωρία της κατευθυντικότητας σκιαγραφεί τη φιλοσοφική θέαση του παραδείγματος αυτού αναδεικνύοντας τις νεωτερικές επιρροές του.

Προς έναν ανοικτό επίλογο

Η συγκεκριμένη πρόσληψη του παρελθόντος ανοίγει δρόμους τόσο για την Θεωρία, όσο και για την Ιστορία, αφού με το να αρνείται οιαδήποτε ιδέα περί αναπόφευκτου ενισχύει την σημασία του τεκμηρίου και το πώς το τελευταίο συνδέεται οργανικά με την θεωρητική κατανόηση. Αναντίρρητα, μέσα από την συγκεκριμένη ‘θεωρία για την ιστορία’ εκδηλώνεται μια διαλεκτική ένταση ανάμεσα στην θεωρητική γενίκευση και στην ιστορική ιδιαιτερότητα. Σε κάθε περίπτωση η ιστορία έχει σημαντικό ρόλο καθώς το εκάστοτε απότοκο των οργανικών κρίσεων, δηλαδή των συγκρούσεων παραγωγικών δυνάμεων-σχέσεων, είναι *ελεύθερο*, όντας υποκείμενο στους ίδιους τους όρους της ιστορίας. Για τον λόγο αυτό μια γενική θεωρία για την Ιστορία, πρέπει να είναι ιστορικά ευαίσθητη, δηλαδή να αποδίδει αναλυτική σημασία στο τεκμήριο, αφού αυτό πέρα από τον ‘καθαρά’ θεωρητικό χαρακτήρα του, δύναται να ενέχει στον εσώτερο πυρήνα του τις ‘διεργασίες της τυχαιότητας’. Ο ρόλος του τεκμηρίου είναι σημαντικός για την ερμηνεία των παρελθοντικών διεργασιών, καθώς αναδεικνύει τον ρόλο του ‘τυχαίου στην ιστορία’ και λειτουργεί ως το διανοητικό σύνορο Θεωρίας-Ιστορίας απονομιμοποιώντας με τον οιοδήποτε ‘ιμπεριαλισμό’ της Θεωρίας^{xii}. Η συμβολή του τεκμηρίου είναι διττή: αφενός επαληθεύει τις θεωρητικές προκείμενες, και αφετέρου, επισημαίνοντας τον ‘ρόλο του τυχαίου στην ιστορία’, αναδεικνύει πως αυτό σχετίζεται αποτρεπτικά στις όποιες θεωρητικές γενικεύσεις. Επομένως, μια τέτοια ‘ενεργή’ συστηματοποίηση, λειτουργεί προς την ενίσχυση των δεσμών Θεωρίας-Ιστορίας, καθιστώντας τον διάλογο τους αδιάλειπτο, με το κάθε μέρος να

λειτουργεί τόσο περιοριστικά, όσο και 'ενεργοποιητικά' για το άλλο. Όμως, ο οργανικός χαρακτήρας της σύμφυσης Ιστορίας-Θεωρίας, διασφαλίζεται μέσα από την κριτική πρόσληψη του τεκμηρίου, δηλαδή, μέσα από αυτόν την ιστορική κριτική (historical criticism) η οποία ομοιάζει, σύμφωνα με τον Bloch (1953, σ. 83), "με τον φακό που φωτίζει τις σκοτεινές προκείμενες της αρχαιότητας βοηθώντας μας να αναγνωρίσουμε το αληθινό από το ψευδές". Κανένας δεδομένο (fact) δεν πρέπει να συστηματοποιείται ως τεκμήριο (evidence), αν προηγουμένως δεν φιλτραριστεί και ελεγχθεί κριτικά. Κάθε 'δεδομένο' επομένως πρέπει να τοποθετείται 'εντός της εποχής του', να 'δοκιμάζεται' στο πλαίσιο των βαθύτερων διεργασιών της, να σταχυολογείται κριτικά, προωθώντας μια κριτική θεωρία της ιστορίας (*histoire raisonnée* κατά Schumpeter) η οποία όχι μόνο θα ελέγχει κριτικά τα τεκμήρια, αλλά και θα εξωθεί τον ζωντανό τους διάλογο με το θεωρητικό σχήμα. Διότι όταν κάνουμε λόγο για τον άνθρωπο, δεν τον περισφίγγουμε κάτω από μια δέσμη αφηρημένων ιδιοτήτων, αλλά του δίνουμε τη δυνατότητα να αναπνεύσει ελεύθερα τον αέρα του κλίματος της εποχής του. Αν τα δεδομένα δεν συστηματοποιηθούν κριτικά, τότε αναπόφευκτα θα εξωθήσουν την προσέγγιση μας στην χοάνη εκείνου του πρώιμου εμπειρισμού στο πλαίσιο του οποίου αρθρώθηκε το ιστοριογραφικό παράδειγμα του Ranke.

Η συστηματοποίηση μιας θεωρίας για την ιστορία η οποία θα προωθεί την οργανική σύμφυση Θεωρίας-Ιστορίας, σχετίζεται αναντίρρητα με μια ρεαλιστική νοητική διεργασία, η οποία όμως θα είναι κριτική αφού δεν θα αποσαθρώνει το ιστορικό πλαίσιο στην βάση του οποίου διατυπώνεται το 'θεωρητικό σχήμα', αλλά αντίθετα θα αναδεικνύει την αναλυτική του σημασία, διευκολύνοντας τον ενεργό διάλογο ανάμεσα στην θεωρία και το ιστορικό πλαίσιο. Ουσιαστικά μια θεωρία για την ιστορία η οποία ορίζεται οντολογικά στο πλαίσιο της αξεδιάλυτης ενότητας δομής-αυτενέργειας σχετίζεται το μεθοδολογικό πρόταγμα που αναπτύσσει ο Marx (1973, σ. 101) σύμφωνα με το οποίο η γνώση των κοινωνικών διεργασιών προσλαμβάνεται μέσω της

μεθόδου «από συγκεκριμένο στο αφηρημένο» αφού συσχετίζεται με την ανάδειξη των ουσιαστικών γνωρισμάτων των κοινωνικών ενοτήτων, αποκαθαίροντας τις από τα ήσσονος σημασίας χαρακτηριστικά. Έτσι, η συγκεκριμένη θεωρία παράγεται σύμφωνα με τις ρεαλιστικές επιταγές, αφού διεισδύει πέρα από το φάσμα των αισθήσεων ώστε να προσλάβει τις βαθύτερες ιστορικές διεργασίες. Όμως δεν μένει εκεί, στην ανάδειξη των αφηρημένων γνωρισμάτων της κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά κινείται και προς τα πίσω, «από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο», επιστρέφοντας στο ‘συγκεκριμένο’ το οποίο, σύμφωνα με τον Marx, είναι η συνάθροιση μιας σειράς επικαθορισμών. Αυτή η επιστροφή εμφυσά στο θεωρητικό σχήμα την πνοή του ιστορικού χρόνου. Η νοητική διεργασία ξεκινά από το αφηρημένο, διότι άλλως θα οδηγούμασταν σε μια ‘χαστική’ και συγκεχυμένη πρόσληψη του όλου. Η μέθοδος που ακολουθεί ο Marx αναδεικνύει εκείνη την ζωτική σύμφυση Θεωρίας-Ιστορίας καθώς η θεωρία υπογραμμίζει την ‘αφηρημένη’ ουσία των κοινωνικών ενοτήτων, ενώ η ιστορία, με την σειρά της, υπογραμμίζει τα πιο ‘συγκεκριμένα’ χαρακτηριστικά.

Κάτω από την λογική αυτή η ιστορία έχει σημαίνοντα ρόλο στη διαμόρφωση, τον έλεγχο αλλά και την επαλήθευση των θεωρητικών σχημάτων και δεν λειτουργεί μονάχα επικουρικά όντας ένας επαληθευτικός μηχανισμός θεωρητικών συλλογισμών. Τα θεωρητικά σχήματα επομένως πρέπει να είναι ευαίσθητα στις συμπτώσεις, στις εκπλήξεις και στις πολλαπλές αντιξοότητες της ιστορίας, γι’ αυτό και μετασχηματίζονται, αναδιαμορφώνονται, ‘τσακίζονται’ ή ακόμα και αντικαθίστανται κάτω από την ισχύ του ιστορικού χρόνου. Συναφώς, η ‘συγκεκριμενοποίηση’ του θεωρητικού σχήματος ορίζει τους όρους της επαλήθευσης του, αφού “εάν τα συγκεκριμένα δεδομένα (ποιοτικά ή ποσοτικά) που εισάγονται στο μοντέλο δεν το καταστρέφουν, δηλαδή, εάν το μοντέλο επιτρέπει την πρόβλεψη ιστορικών αληθινών διαδικασιών, μπορούμε να πούμε ότι το μοντέλο επαληθεύεται”(Topolsky, 1983, σ. 46) και ακόμα πιο χαρακτηριστικά, “Η θεωρία, είναι πάντα, κατά κάποιον τρόπο, μια εξιδανίκευση,

και οι εξιδανικευτικές θέσεις πρέπει πάντα να συγκεκριμενοποιούνται. Εξάλλου, τότε μόνο γίνεται δυνατή η επαλήθευση της θεωρίας, δηλαδή τότε μόνο μπορούμε να αποφανθούμε αν η θεωρία συμφωνεί με την πραγματικότητα την οποία καθρεφτίζει” (ό.π., σ. 11).

Συνοψίζοντας λοιπόν, το λήμμα από την *18^η Μπρυμαίρ* νομιμοποιεί, μέσα από τις οντολογικές του προκείμενες, μια θεωρία για την ιστορία οποία διαπνέεται τόσο από ρεαλιστικά όσο και από νεωτερικά γνωρίσματα αφού χωρίς να απορρίπτει το ‘συμβαντολογικό’ της ιστορίας, τείνει να το εξηγήσει νομιμοποιώντας την οντολογική θέση πως η θεωρία οφείλει να αναδεικνύει τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της πραγματικότητας («από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο»), χωρίς όμως να καταστρέφει τον ιστορικό ιστό της πραγματικότητας αυτής, δηλαδή την συνέχεια και τον προσδιορισμό της, τον δομικό και ταυτόχρονα γραμμικό («από το συγκεκριμένο στο αφηρημένο»). Ουσιαστικά, η πρώτη μεθοδολογική έκφανση σχετίζεται με την ανάλυση, αφού μέσα από την αφαίρεση και τον διαλεκτικό υλισμό αναδεικνύονται τα αναλυτικά στοιχεία των κοινωνικών ενοτήτων, ενώ η δεύτερη συσχετίζεται με την σύνθεση αφού τα ουσιώδη γνωρίσματα των κοινωνικών ενοτήτων συναρθρώνονται μέσα από την εμβάθυνση τους στην εμπειρική πραγματικότητα, η οποία και τις ανασυσταίνει στην ολότητα τους.

Σε ένα γενικό επίπεδο, μια θεωρία που θα συναρθρωθεί κάτω από αυτούς τους επιστημολογικούς όρους θα έχει νεωτερικά και ρεαλιστικά χαρακτηριστικά, αντανακλώντας σε επιστημολογικό επίπεδο, ένα σχήμα το οποίο εντελώς σχηματικά θα ορίζεται κάτω από την εφεξής αντιστοιχία 1) Όσο αναπτύσσονται οι παραγωγικές δυνάμεις θα έρχονται σε σύγκρουση με τις επικρατούσες παραγωγικές σχέσεις (ή και το ανάστροφο), 2) Η σύγκρουση θα πάρει συγκεκριμένη μορφή ανάλογα με την φύση του τρόπου παραγωγής, δηλαδή αναλόγως του βαθμού ανάπτυξης της διαλεκτικής συσχέτισης του ανθρώπου με την φύση, 3) Το αποτέλεσμα θα είναι μια οργανική κρίση, εξωθώντας την άρχουσα κοινωνικά τάξη να την θεραπεύσει, όντας αντιμέτωπη

με την κοινωνική αποσύνθεση και επανάσταση και 4) Το οριστικό απότοκο της οργανικής κρίσης είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το βαθμό ανάπτυξης της ταξικής πάλης, αφού αυτή είναι που συμπυκνώνει σε πρακτικό επίπεδο την συνείδηση του επαναστατικού υποκειμένου. Κατάδηλα, ένα τέτοιο 'θεωρητικό' σχήμα, αναπαράγει με όρους επιστημολογικούς την οντολογική πρόταση περί αξεδιάλυτης ενότητας μεταξύ δομής και αυτενέργειας, νομιμοποιώντας παράλληλα έναν μεθοδολογικό ολισμό, του οποίου σημείο εκκίνησης είναι το *κοινωνικό στοιχείο*, δηλαδή η ατομική και συλλογική δράση που ορίζεται από τον βαθμό ανάπτυξης των κοινωνικών σχέσεων.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον καθηγητή κο Μιχάλη Ζουμπουλάκη για τη βοήθεια του και για τις γόνιμες παρατηρήσεις σε πολλά κείμενα μου, αλλά και στους δυο ανώνυμους κριτές οι οποίοι με βοήθησαν να δω με άλλη ματιά ένα κείμενο που είχε γραφεί πολλά χρόνια πίσω.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Bernstein, R., 2003. *Social Theory as Critique*”, in: D. Held & J. Thompson (ed). *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and his Critics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Bigot, V. and Segot, T.L., 2013. Critical Realism in the Social Sciences, Agency and Discursive Self, *Reveu de Philosophie Economique*, 14 (1), 3-8
- Bloch, M., 1953. *The Historian's Craft*. New York: Knopf.
- Braudel, F., 1987. *Μελέτες για την Ιστορία*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Callinicos, A., 1995. *Theories and Narratives: Reflections on the Philosophy of History*. London: Duke University Press.
- Callinicos, A., 2004. *Making History: Agency, Structure and Change in Social Theory*. London: Haymarket Books.
- Carr, E.1 1991. *What is History?*. London: Penguin
- Coleman, D. 1987. *History and the Economic Past: An Account of the Rise and Decline of Economic History in Britain*. Oxford: Oxford University Press
- Giddens, A., 1984. *The Constitution of Society: Outline of the theory of Structuration*. London: University of California Press
- Groopman, L., A Rereading of Marx's *The Eighteenth Brumaire of Louis*

- Napoleon*, *Journal of European Studies* 12, 1, 113-129.
- Haldon, J., 1981. *Μαρξισμός και Ιστοριογραφία: Πρόσφατες Εξελίξεις και Σύγχρονες Συζητήσεις στην Βρετανία*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Harrison, R. Jones, A. and Lambert, P., 2004. The Primacy of Political History. In P. Lambert, P. and P. Schofield. *Making History: An introduction to history and practices of a discipline*: London and New York: Routledge,
- Hobsbawm, E., 1984. *Marx and History*. *New Left Review*. No 143, 39-50.
- Hobsbawm, E., 1999. *On History*. London: Abacus.
- Kuhn, T., 1962. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: Chicago University Press.
- Le Roy Ladurie, E. 1981. *The Territory of the Historian*, London: Edward Everett Root.
- Lloyd, C., 1986. *Explanation in Social History*. Oxford: Oxford University Press.
- Little, D., 2010. *New Contributions to the Philosophy of History*. London and New York: Routledge.
- Losch, A., 2009. On the Origins of Critical Realism, *Theology and Science*, 7 (1), 85-106.
- Marx, K., 1962. *Capital*. vol I, London: Verso.
- Marx, M., 1973. *Grundrisse*. London: Penguin Books.
- Marx, K., 1986. *Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*. Αθήνα: Θεμέλιο
- Marx, K. and Engels, F., 1998. *The German Ideology*. London: Prometheus
- Marx, K. και Engels, F., 2008. *Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- McLennan, G., 1986. *Marxism and the Methodologies of History*. London: Verso.
- Milonakis, D. 2006. Pioneers of Economic History. In K. Jomo and B. Fine (ed). *The New Development Economics: After the Washington Consensus*. Delhi and London: Tulika
- Ryan, D., 2012. The Future of an Allusion: Poiesis in Karl Marx's *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, *SubStance* 41, 3, 127-146.
- Sakellariopoulos, S. 2020. Rereading the 18th Brumaire of Louis Bonaparte: The Phenomenon of Bonpartism as a Capitalist State Without Popular Representation, *Journal of Marxism and Interdisciplinary Inquiry* 11, 1, 34-47.
- Schumpeter, A., 1954. *A History of Economic Analysis*. New York: Allen and Unwin.
- Smith, A. 1986. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Oxford: Clarendon Press
- Stone, L., 1979. The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History. *Past and Present*, 85, 3-24.
- Thompson, J., 2003. The Theory of Structuration. in D. Held, D. & J. Thompson,

- J. (ed.). *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and his Critics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Tomba, M., 2013. Marx as the Historical Materialist: Re-reading The Eighteenth Brumaire, *Historical Materialism* 21, 2, 21-46.
- Topolsky, J., 1983. *Προβλήματα Ιστορίας και Ιστορικής Μεθοδολογίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Veblen, T., 1915. *The Theory of Leisure Class: An Economic Study of Institutions*. New York: B.W. Huebsch.

Σημειώσεις

ⁱ Τα ‘καθαρά’ ιστορικά κείμενα του Marx είναι και αυτά περιορισμένα, με το περιεχόμενο τους να μην προσφέρει διανοητικά νήματα για την άρθρωση ερμηνευτικών σχημάτων για το παρελθόν. Τα περισσότερα εξ’ αυτών σχετίστηκαν με μη επιστημολογικά ζητήματα, όπως για παράδειγμα *Οι Ταξικοί Αγώνες στη Γαλλία* ή *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία* κ.α., καθώς καταπιάστηκαν με θέματα όπως οι αγροτικές τάξεις και οι συνακόλουθες συγκρούσεις στον αγροτικό χώρο, κ.α. Το συγκεκριμένο προοίμιο κινείται σε ευθεία αντιδιαστολή με τις πρότερες αναφορές του, καθώς ο Marx επιχειρεί να διαμορφώσει ένα πλαίσιο, το οποίο δύναται να λειτουργήσει ως τον ‘modus’ για τη συστηματοποίηση του παρελθόντος η οποία και θα προσφέρει την αναγκαία βάση για την σύνδεση μεταξύ θεωρίας και ιστορίας.

ⁱⁱ Ο δομισμός (structuralism) συστηματοποιήθηκε στον Γαλλόφωνο κόσμο, κυρίως χάρη στα κείμενα των Claude Levi-Strauss και Louis Althusser, οι οποίοι θεωρούσαν πως η ιστορία είναι μια διαδικασία χωρίς υποκείμενα, παρουσιάζοντας τα ανθρώπινα όντα να λειτουργούν ως κομιστές των δομών που αντιπαλεύουν, όντας οι φορείς μιας ιδεολογίας που απορρέει εκ των δομών αυτών. Ο Haldon από την άλλη θεωρεί πως οι οντολογικές βάσεις της ‘δομικής ανάλυσης’, “δεν της επέτρεπαν να προσεγγίσει ολοκληρωμένα διαχρονικές εξελίξεις, ενώ η εντελώς σχετικιστική πραγματοποίηση (reification) του ανθρώπινου παράγοντα δεν άφηνε περιθώριο στην ατομική καινοτόμο πράξη ή την επαναστατική αλλαγή” (Haldon, 1981, σ. 11).

ⁱⁱⁱ Η αυτενέργεια σχετίζεται με την συνειδητή, τελεολογικά καθορισμένη δράση. Μέσα από την ‘agency’, οι δράστες προσλαμβάνονται ως έξυπνα υποκείμενα (knowledgeable actors), κάτω από την λογική πως με τις δραστηριότητες τους εκφράζουν μια αύξουσα, αντανακλαστική εποπτεία της συμπεριφοράς τους. Αναμφίβολα, η απόδοση αναλυτικής προτεραιότητας στην αυτενέργεια (agency), συνδέεται και με την συνακόλουθη νομιμοποίηση του μεθοδολογικού ατομισμού.

^{iv} Ο Giddens (1984, σ. 170) ακολουθώντας τους Γάλλους γλωσσολόγους του 20^{ου} αιώνα αναδεικνύει τον διπτό χαρακτήρα της δομής χρησιμοποιώντας το παράδειγμα της γλώσσας. Τον διπτό χαρακτήρα της δομής αποδέχεται και ο Braudel (1987, σ. 26) όταν και επισημαίνει, “Μερικές δομές, ακριβώς επειδή διαρκούν πολύ, γίνονται σταθερά στοιχεία για άπειρες γενιές: εμποδίζουν την ιστορία, ενοχλούν, άρα ελέγχουν τη ροή της. Άλλες πάλι θλίβονται πιο γρήγορα. Μα όλες αποτελούν ταυτόχρονα υποστηρίγματα και εμπόδια”.

^v Ο ρόλος των ‘σπουδαίων ανδρών’ στην διαμόρφωση των ιστορικών γεγονότων βρίσκει τις ‘επιστημολογικές’ του καταβολές στην αρχαία ελληνική και λατινική ιστοριογραφία, όπου όλοι σχεδόν οι ιστορικοί (Ηρόδοτος, Θουκυδίδης και Κικέρωνας) συσχέτιζαν την δράση των ‘σπουδαίων ανδρών’ με σημαίνοντα ιστορικά γεγονότα, αγνοώντας τον ρόλο του ‘ανώνυμου άνδρα’ στην ιστορία. Η συγκεκριμένη μεθοδολογική επιλογή πάρα ταύτα συμπυκνώνει μια σαφέστατη οντολογική αδυναμία αφού οι ‘σπουδαίοι άνδρες’ είναι προϊόντα της εποχής τους (Carr, 1991, σ. 54).

^{vi} Για τη θεώρηση του Marx για την αλλοτρίωση βλ. I. Meszaros, 2016. *Η θεωρία του Marx για την Αλλοτρίωση*. Αθήνα: Εκδόσεις Κουκκίδα, 2016.

^{vii} Το διαλεκτικό σχήμα παραγωγικές δυνάμεις-παραγωγικές σχέσεις, αναπαράγει σε επιστημολογικό επίπεδο, την οντολογική συσχέτιση ανάμεσα στον άνθρωπο και την φύση, και αναδεικνύει πώς αυτή η συσχέτιση καθορίζει τον βαθμό της κοινωνικής οργάνωσης. Άλλωστε, όπως σημείωνε και ο ίδιος ο Marx (1962, σ. 174) στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* “Με το να δρα ο άνθρωπος στον εξωτερικό κόσμο μεταβάλλοντας τον, αλλάζει ταυτόχρονα και την ίδια του τη φύση”.

^{viii} Στην *18^η Μπρυμαίρ*, ο Marx πραγματεύεται την αποτυχημένη επανάσταση του 1848, και χρησιμοποιώντας την λέξη ‘εφιάλτης’, αναδεικνύει την ιστορική αδυναμία κατάκτησης ανθρώπινης χειραφέτησης στο πλαίσιο των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες, παρότι αποτελούν μια εξέλιξη σε σχέση με τις προκαπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες βασιζόνταν στον εξω-οικονομικό καταναγκασμό, δεν δύναται να φθάσουν πέρα από την κατάκτηση μιας *πολιτικής χειραφέτησης*, όπως αυτή αρθρώνεται εντός ενός αστικού τρόπου παραγωγής. Η αντικατάσταση του έξω-οικονομικού καταναγκασμού από την πολιτική χειραφέτηση επετεύχθη μέσα από το ‘free-labor contract’, το οποίο νομιμοποίησε την απόσπαση *σχετικής* υπεραξίας, καθιστώντας την ανθρώπινη εκμετάλλευση περισσότερο κεκαλυμμένη και απόκρυφη. Η έννοια της πολιτικής χειραφέτησης, όντας το προϊόν των αστικών επαναστάσεων του 19^{ου} αιώνα, αποδίδει ουσιαστικά στον άνθρωπο μια διπλή ταυτότητα, αφενός του πολίτη, μέλους μιας πολιτικής κοινότητας, και αφετέρου του ατόμου, μέλους μιας κοινωνίας πολιτών (civil society), η οποία εδράζεται στο πλαίσιο του οικονομικού ανταγωνισμού. Η διπλότητα αυτή συμπυκνώνει την απόσχιση της οικονομίας από την πολιτική, ταυτίζοντας την ελευθερία με το ‘εκλογικό δικαίωμα’ και νομιμοποιώντας την απόσπαση υπεραξίας κάτω από σχετικούς όρους. Γι’ αυτό, στο πλαίσιο των αστικών κοινωνικών σχέσεων, αποκρυσταλλώνεται μια ατελής και περιορισμένη εκπλήρωση της ιδέας της ελευθερίας, η οποία αποτελεί αντανάκλαση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Επομένως κάθε επαναστατική προσπάθεια, που δεν κατευθύνεται προς την ανατροπή και τον μετασχηματισμό των αστικών κοινωνικών σχέσεων, θα παραμένει βαθιά ριζωμένη στην ‘παραδοσιακή’ φρασεολογία, αναπαράγοντας ‘σύμβολα’, ‘συνθήματα’ και ‘ήρωες’ του παρελθόντος. Η λέξη *εφιάλτης* ενέχει περιεχόμενο διπτό: αφενός ‘κυριολεκτικό’ αφού συμπυκνώνει ιστορικά τους όρους της ανθρώπινης εκμετάλλευσης, και αφετέρου ‘συμβολικό’ καθώς αποκρυσταλλώνει σε νοηματικό επίπεδο την σημασία της ‘μνήμης’ ως να λειτουργεί προς την αναπαραγωγή συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων.

^{ix} Η ουσία της αυτενέργειας υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα στην μαρξιστική φιλολογία. Για παράδειγμα ο Plekhanov, στο δοκίμιο του, *The Role of Individual in History*, προσπαθεί εντός ενός προσδιορισμένου ιστορικού πλαισίου να σκιαγραφήσει τη φύση της ανθρώπινης πράξης στην διαμόρφωση των ιστορικών περιστάσεων. Έτσι, προσλαμβάνοντας τον διπτό χαρακτήρα της δομής θα σημειώσει πως, α) τα άτομα σε πλήθος περιστάσεων ασκούν σημαίνουσα επιρροή στην κοινωνία, με την επίδραση αυτή να καθορίζεται από την εσωτερική δομή της κοινωνίας, και τις σχέσεις της κοινωνίας αυτής με άλλες κοινωνίες και β) κάθε άνθρωπος με ιδιαίτερα ταλέντα, που εμφανίστηκε ως κοινωνική δύναμη αποτελεί αυταπόδεικτα αντανάκλαση βαθύτερων κοινωνικών σχέσεων (Callinicos, 2004, σσ. 88-89).

^x Θα πρέπει να σημειώσουμε πως η παραγωγή της υλικής ζωής αποτελεί την βάση για την διάρθρωση και την επιβίωση οιαδήποτε κοινωνικού σχηματισμού. Αυτήν την προτεραιότητα ανέδειξαν οι Marx και Engels στην *Γερμανική Ιδεολογία* (Marx and Engels, 1998, σ. 187).

^{xi} Η πρόσληψη της ιστορίας ως προόδου συστηματοποιήθηκε από τον Σκωτικό Διαφωτισμό, και κυρίως μέσω της θέσης πως η κοινωνία εξελίσσεται μέσα από τέσσερα (ξεχωριστά) στάδια, καθένα από τα οποία χαρακτηρίζεται και από έναν διαφοροποιημένο 'τρόπο επιβίωσης' (mode of subsistence). Η ιδέα της 'προόδου' υπήρξε μια εγγενής στο έργο του Smith. Χαρακτηριστικά, σε μια από τις διασημότερες αναφορές του σημειώνει πως ένας εργάτης στον βιομηχανικό καπιταλισμό, ζει σε πιο εξελιγμένες υλικά συνθήκες, από τον ίδιο τον αρχηγό μιας φυλής Ινδιάνων στα τέλη του 18^{ου} αιώνα (Smith, 1986, σ. 24).

^{xii} Η Κλειομετρία (Cliometrics) ξεπέρασε με αμετροεπή τρόπο το σύνορο αυτό, καθώς εκτός της εμφατικής κυριαρχίας της (Νεοκλασικής) Θεωρίας, ο επιστημολογικός ρόλος του τεκμηρίου εξέπεσε σε τόσο ρηχές παρυφές, ώστε αναπόδραστα μετέτρεψε την Ιστορία σε όπως ορθά επισημαίνει ο Ladorie σε Σταχτοπούτα των Κοινωνικών Επιστημών, καθιστώντας με τον τρόπο αυτό την πίστη του Fogel περί 'Reunification of Theory and History', μια ρητορεία μη δεκτική σε οιαδήποτε κριτική αποτίμηση, le Roy Ladorie (1981, σ. 27). Ουσιαστικά, οι επιστημολογικές αδυναμίες της Κλειομετρίας έγκεινται στο γεγονός της αδυναμίας ελέγχου των τεκμηρίων που χρησιμοποιούνται, Stone (1979, σ. 6).